

Illés Mária

„Gyerekek, ennek olyan sikere van, mint a Csárdáskirálynőnek!”

A hitelesség kérdése a Vántus-kutatás példáiban

Vántus István életművének vizsgálata különösen érdekes a hitelesség-konferencia tematikája szemszögéből. Először is Vántus életének időbeli közelsége miatt: 2019-ben még csak 84 éves lenne. Másodszor a zeneszerzőnek a fővárostól való a szokásosnál erősebb elzártsága miatt, ami magától értetődően növelte a kapcsolati szálainak belterjességét, kötöttségét. Ő volt az a szerző, aki nem Szegeden született, de ezt a várost választotta életének helyszínéül, és bár a szegedi zeneszerző címkét nem szerette, a Szeged zeneszerzője rangot a magáénak érezhette. Tehát különleges tisztelet is övezte fogadott városában. Előadásomban a hitelesség kérdését érintő konkrét példákat mutatok be a kutatási folyamatból: adatokat, kottakiadásokat, felvételeket, és szállóigévé vált mondásokat vizsgálok.

1. Adatok a hangrendszeréről

Ahogy ezt már több helyen leírtam, maga a szerző felfedezésként élte meg rátalálását a hangrendszerére, mintha a szférák zenéjét értette volna meg. Vántus lelkes, részleges magyarázatokkal felcsigázta a körülötte élő zenészeket is. A nyilvánosság elé ilyen sokat ígérő, sejtelmes mondatok kerültek:

Nem véletlen, hogy Bachnak olyan sikere van, meg Verdit nem lehet levenni a porondról: jó hangokat írtak. És ilyen jó hangokat lehet modern módon is írni, csak tudni kell, hol vannak azok.¹

És hasonlóképpen:

Hosszú évtizedek óta kutatom [én is] a fenséges zene, a tökéletes harmónia felrakás titkát. Azt sejtettem, hogy egy természeti törvény irányítja e folyamatot, és úgy 25 éve a zenei tér elgörbülésének létezésére is rájöttem. Majd néhány éve a – sejtésemet kromatikusan is igazoló – zenei sejtésláncolatra is rátaláltam, amely már a sakkjáték alapját is feltételezi.²

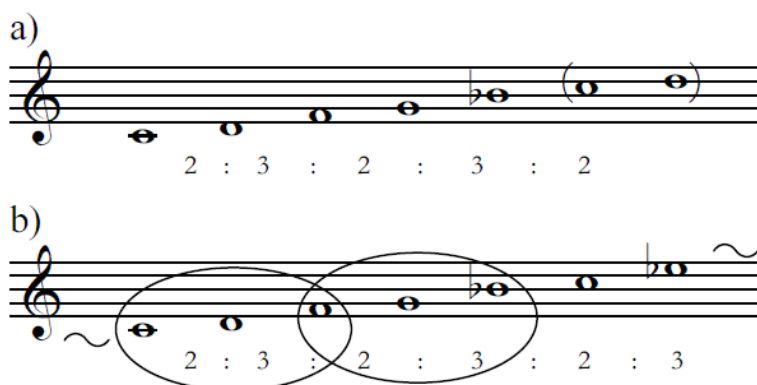
¹ Nikolényi István: „»Jó hangokat kell írni« Beszélgetés Vántus István Erkel-díjas zeneszerzővel a Mai magyar zene népszerűsítéséről”. *Tiszatáj* 1986, június. In Kiss Ernő (szerk.). *Vántus István (1935–1992), Tanulmányok – vallomások – dokumentumok*. Szeged: Vántus István Társaság, 1997, 284.

² Tóth Ádám. „A sakk: zene. Vántus-idea”. *Vasárnapi Hírek* 1992. március 29, 9. In Kiss Ernő – Sós né Karácsonyi Mária (szerk.). *Vántustól, Vántusról*. Szeged: Bába Kiadó, 2007, 169.

Ezek a nyilatkozatok és ezzel kapcsolatos folyamatok a szerző által szentesített, sőt talán kezdeményezett mítoszképzés alapjai lettek.

Ugyanakkor a meglévő, a szerző halála után megjelentetett táblázatok³ mellett két jól értelmezhető adat is fellelhető magától Vántus Istvántól. Az első dokumentum 1967-ből való. Feketén-fehéren olvashatjuk itt a végtelen pentatóniának alapvetésében sosem változó lényegét, sőt kialakításának módját, lépéseit is. Bár a leírás *A három vándor* című opera bemutatójáról szóló kritika írójától, Nikolényi Istvántól származik, a pontatlan szakmaisággal megfogalmazott mondatok arról tanúskodnak, hogy az összegző gondolatok mástól, nyilvánvalóan magától Vántustól erednek.

Vántus István [...] meghagyta a pentatóniát, s az aranymetszés szabályai szerint bontotta fel. Az alapsornak aztán kis szekundos távolságokban öt transzpozíciója van [...].⁴

1. kottapélda – a) pentaton sor, b) Vántus István hangrendszerének alapsora

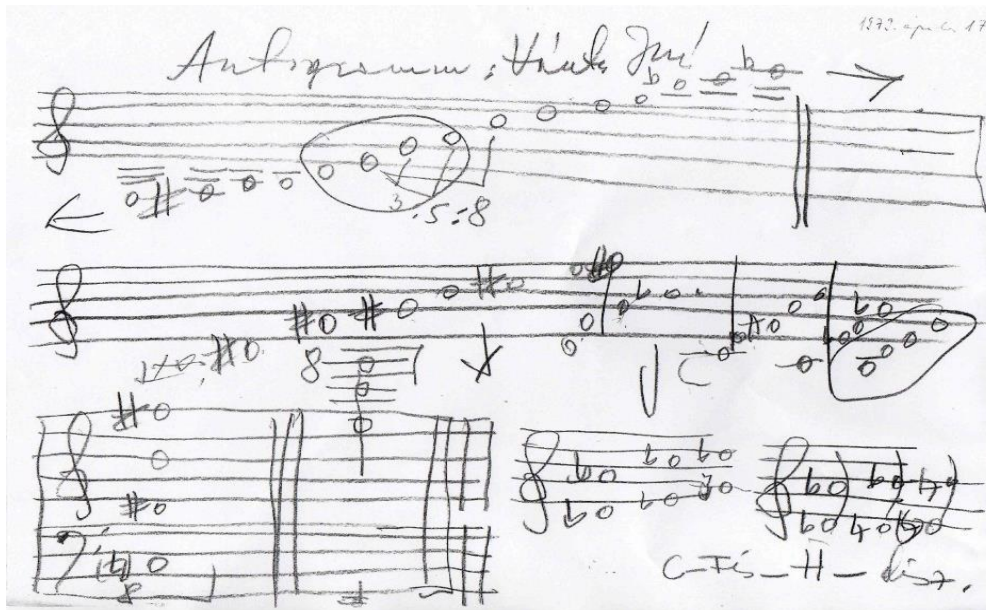
Az első kottapéldán saját értelmezésemben látható az alapsor kialakításának eljárása, a pentatóniából a tiszta kvart mértékhangközű nyílt modellskála létrejötte [1. kottapélda].

A másik dokumentum csak 2010-ben került elő. Ez arról is tanúskodik, hogy hogyan mutathatta meg Vántus a felfedezéseit az érdeklődőknek: 1979 áprilisában hirtelen felskiccelt zenei „autogramot” adott egy ismerősének [2. kottapélda].⁵

³ Kiss Ernő (szerk.). *Vántus István (1935–1992), Tanulmányok – vallomások – dokumentumok*. Szeged: Vántus István Társaság, 1997, 173–174.

⁴ Nikolényi István: „Operaszerzőt avattak Szegeden”. *Tiszatáj* 1967, július. In Kiss Ernő (szerk.). *Vántus István (1935–1992), Tanulmányok – vallomások – dokumentumok*, 261. Aláhúzással jelöltem az itt nem részletezendő pontatlanságokat.

⁵ Papp Györgyné a Szegedi Városi Tanács akkori zenei referense volt.

2. kottapélda – Vántus összefoglaló jegyzete saját hangrendszeréről, recto oldal

Látható itt – a teljesség igénye nélkül – a pentaton sor, minden transzpozíció kivágata, akkordfelrakás, tipikus menet, szimmetria, stb, ahogy a jelöléseim mutatják [3. kottapélda].⁶

3. kottapélda – Vántus összefoglaló jegyzete saját hangrendszeréről, recto oldal (jelöléseimmel)

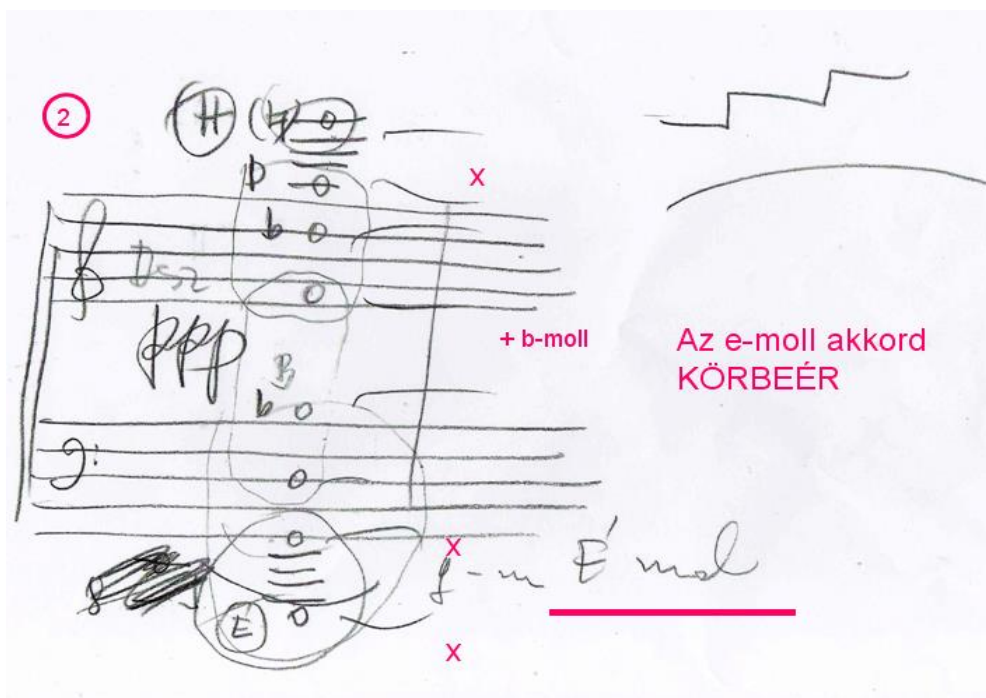
A verso oldal egyetlen példát tartalmaz. Bekarikázással jelölte ki Vántus a szorosabban összetartozó hangokat; a legmélyebb és legmagasabb hangok pedig együttesen kiadnak egy e-moll hármashangzatot.

⁶ Vántus István jelölésmódját alkalmazom: a bekarikázott szám az alapsor (1) transzpozícióinak jelölése.

4. kottapélda – Vántus összefoglaló jegyzete saját hangrendszeréről, verso oldal

Az oldal jobb felső sarkában a lépcsők az egymásra tornyosuló hármashangzatokat jelenthetik, a körív pedig a „zenei tér elgörbülését” – az e-moll akkord úgymond körbeér!

5. kottapélda – Vántus összefoglaló jegyzete saját hangrendszeréről, verso oldal (jelöléseimmel)

Érdekes, hogy konkrét zene is áll e vázlat mögött: az akkoriban készülő kamarazenekari *Ecloga*, amelynek ez a záróakkordja [6. kottapélda].

6. kottapélda – az *Ecloga* záró akkordja⁷

Vántus hangrendszere misztikumok nélkül, a hiteles adatok fényében is nagyon érdekes, és mint egy szép, zárt rendszerben, meghökkentő összefüggések fedezhetők fel benne.

2. Kiadott kották

A kottakiadásokról szólván két olyan eset szeretnék kiemelni, amikor a gyanútlan kottaolvasó nem a végleges szerzői szándékkal találkozik egy nyomtatott kottában. A szólóhegedűre írott *Szvit* (1961) először 1976-ban jelent meg az Editio Musicánál, 2004-ben pedig, Szecsődi Ferenc közreadásában az Akkord Zenei Kiadónál. Valószínűleg az első kiadás készítésénél elveszett a tisztázat – így mára csak két befejezetlen szerzői lejegyzés maradt fenn. A háromtétéles mű zárótétele egy *Fuga*, hatütemes fúgatómával [7. kottapélda].

7. kottapélda – a *Fuga* kezdete, fúgatóma⁸

⁷ 1983. EMB Z.12560

Tárgyunk szempontjából az az egyetlen hangnyi eltérés a lényeg, amely a két kiadás között van. A fúgatéma cadenza előtti tonikai megszólalásának utolsó, 6. ütemében található *disz’-cisz’-a’-esz’* akkordban az *esz’* helyett a második kiadásban fent *e’* szerepel. A fennmaradt kéziratos anyagban viszont ez jól olvashatóan *gesz* hang, ráadásul a Várnagy Lajosnak dedikált első kiadású kottában az *esz* hang ceruzával *gesz’*-re van javítva Vántus kézírásával [8. kottapélda], tehát az *esz’* hang egyértelműen hanghiba.

8. kottapélda – a visszatérő tonikai fúgatéma részlete⁹

Amikor viszont később Szecsődi Ferenc tanulta a darabot, Vántus István azt mondta neki, hogy a kotta *esz’* hangja egyszerűen előjegyzés-hiba, ott *e’*-t kell játszani, bár az valójában *fesz’*. Ez alapján döntött Szecsődi a hang megváltoztatásáról az általa közreadott kiadásban [9. kottapélda].

9. kottapélda – a visszatérő tonikai fúgatéma részlete¹⁰

A fúgatéma végét érinti tehát ez a változás, amelyben a szerkezet logikája szerint a korábbi, *gesz* hang lenne a helyes. A nehezen játszható fogás helyett egyértelmű könnyítés a második változat, de látható, hogy Vántus korábban nem akart engedni. Az ok a későbbi döntésére a hangrendszerben keresendő: a változtatással az akkord beleillik a vántusi „végtelen

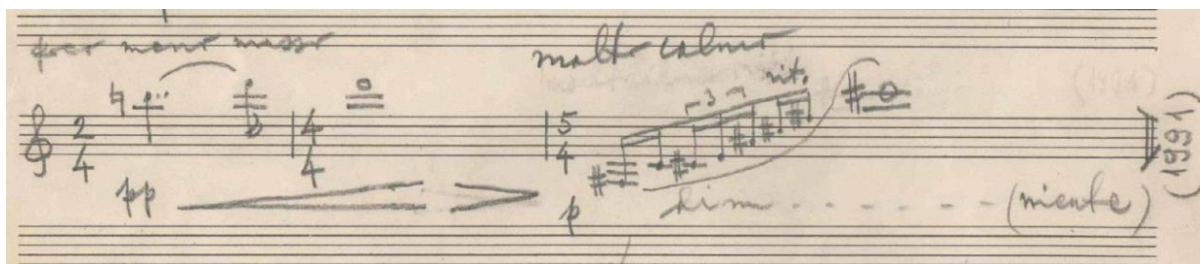
⁸ 1975. EMB Z.7407

⁹ 1975. EMB Z.7407

¹⁰ 2004. Akkord A-1095

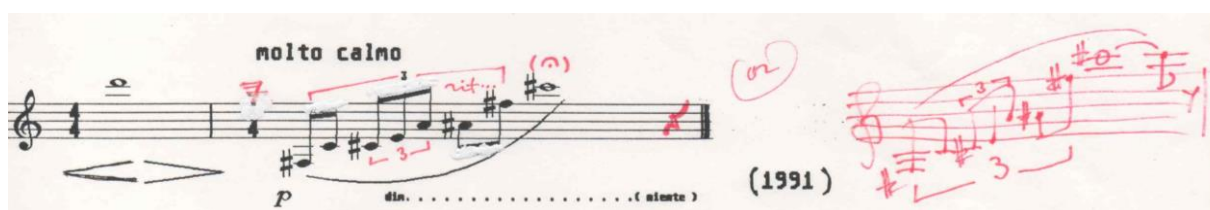
pentatónia” 4. sorába. Felmerül a kérdés a hitelességről elmélkedvén, hogy amennyiben valaha előbukkanna a lappangó kézirat, nem javítják-e majd vissza ezt a bizonyos hangot az eredeti, első megközelítésből leginkább hitelesnek tűnő *gesz*”-re...

A *Hommage à Mozart* (1991) című klarinétdarab fő motívuma a papok indulójának kezdete a *Varázsfüvolából*, de más Mozart-allúziókat is tartalmaz. Témánk szempontjából a mű záró ütemének bonyolult története az érdekes [10. kottapélda].

10. kottapélda – a *Hommage à Mozart* záró ütemei az autográf kéziratban

Vántus a kézirat alapján számítógéppel grafikázott kottaképet készíttetett – ami akkoriban még ritkaság volt – valószínűleg, hogy a kézírásnál jobban olvasható kottát küldhessen Spanyolországba, a katalán megrendelőnek.¹¹

11. kottapélda – a *Hommage à Mozart* szerző által korrektúrázott záró ütemei a számítógépes leírásban

A korrektúrázott ütemben látható a hibajavítóval átfestett tizenhatod-gerenda, ugyanis a számítógépes átírásnak mintát jelentő kéziratban a záró ütem – hibásan – egy nyolcad értékkel hosszabb volt, mint a metrum értéke. Egyúttal az 5/4 metrum jelölést 7/4-re módosította Vántus, ezáltal még nagyobb nyugalmat teremtett a mű lezárásához, és természetesebbé vált a teljes elcsendesedésig vezetett *diminuendo* [11. kottapélda]. A Vántus halála után készült, 1994-es dátumú kottakiadás azonban nem számol ezzel a szerzői javítással [12. kottapélda].

12. kottapélda – a *Hommage à Mozart* záró ütemei a kiadott kottában¹²

¹¹ Oriol Romaní (Barcelona, 1959–) klarinétművész.

¹² 1994. Akkord A-1021

A jóhiszemű kiadó logikus döntést hozott, amikor a szerző hibáját korrigálta: a nagytriola jelöléssel metrikailag pontosabbá tette a záró ütemet – ezzel azonban gyorsult a mozgás, sérült a zenei karakter.

A mű azonban még a szerző életében megért egy barcelonai és egy budapesti bemutatót is, az előadók (Oriol Romaní és Kovács Béla) természetesen az utolsó szerzői változat anyagát ismerték. A szegedi bemutatót 1992. novemberi Vántus-émlékkoncerten Miklós Imre, a Brassóból 1990-ben áttelepült klarinétművész játszotta, aki szintén a számítógépes kottát kapta meg,¹³ ahogy a mű keletkezése körül bábáskodó Maczák János is – aki a szerző halála óta műsoron tartja az *Hommage*-t. A ma ismert, hangfelvételen rögzített előadások tehát a végső változatot őrzik. Természetesen a nyomtatott kotta szerencsésen képes terjeszteni a művet távolabbi körökbe, de vele együtt az – immár kontrollálhatatlanná váló – hibát is.

3. Felvételek

A videofelvételek közül egyet emelek ki, amelyhez hosszas nyomozás után sikerült hozzájutnom, és amely egyetlen megszólalását rögzíti egy Vántus-műnek. Vántus 1950-es évek végén készült diplomamunkájáról van szó, az orgonaversenyéről, amelynek választott műfaját és címét is – *Musica terrena* – külön ki kellett harcolnia, és aminek forráshelyzete igen problematikus. A hagyatékban őrzött egyetlen partitúra nem tartalmaz tempójelzéseket, dinamikai jeleket, és teljes képében is némi befejezetlenséget mutat, összevetve más partitúra-tisztázatokkal. Sajnos a Zeneakadémián sincs nyoma a diplomamunka tisztázatának, holott a könyvtárnak őriznie kellene.

A művet három alkalommal adták elő, de mindhárom előadás részlegesnek tekinthető. Első alkalommal még 1960-ban a főiskola zártkörű vizsgakoncertjén, ahol Kasznár József játszotta az orgonaszólamot, Prunyi Ilona pedig a zenekari anyag zongoraletétjét.¹⁴ Második alkalommal zongoraletétben hangzott el egy részlete 1961-ben, Szegeden, az első szerzői esten.¹⁵ A *Muzsikában* ezt „*Praeambulum és Scherzo* című zongoradarab”-ként említették.¹⁶ Az 1995. december 7-i szegedi bemutató zenekari formájában ősbemutatója volt a darabnak.

¹³ 2019. május 27-i telefoninterjú szerint. Miklós Imre 1968-ban diplomázott a Kolozsvári Zeneakadémián, és 1990-ig a Brassói Filharmonikusok első klarinétosa volt, majd tíz évig a Szegedi Szimfonikus Zenekar klarinétművésze. Érett művészként találkozott a művel, amit egyetlen alkalommal játszott el.

¹⁴ Kocsár Miklós közlése alapján.

¹⁵ Ö. L. „Zeneszerző és költő közös szerzői estje Szegeden”. *Délmagyarország*, 1961. március 16, 4. In Kiss Ernő – Sós-né Karácsonyi Mária (szerk.). *Vántustól, Vántusról*. Szeged: Bába Kiadó, 2007, 11.

¹⁶ (N. N.) „Szerzői est Szegeden”. *Muzsika* 4/6 (1961. június): 34. In Kiss – Sós-né, 12.

Meg kell jegyezni, hogy itt csak a hagyatékban őrzött munkapéldány jellegű kottából játszhattak az előadók.

A felvételhez kisebb nyomozás révén jutottam hozzá. Ismert volt a Vántus Társaság ösztönözésére létrejött bemutató helyszíne, időpontja és a karmester személye. A zeneművészeti főiskola orgonatanárának, Csanádi Lászlónak a dátum és helyszín alapján eszébe jutott, hogy volt egy olyan rendes és szorgalmas végzős növendéke, aki hajlandó volt megtanulni egy nehéz művet az egyszeri megszólalás kedvéért. Az akkori végzősök listájából meglelt a név, majd az interneten el tudtam érni az orgonistát. Kiderült, hogy – ami abban az időben nem volt még mindennapos – készült a hangversenyen amatőr videofelvétel is, mert a szólista vőlegénye felvette az előadást, mint első zenekaros szereplést. Nagy öröm volt rátalálni a felvételre, de sajnos kiderült, hogy sem a helyszín nem volt igazán alkalmas egy ilyen bemutatóra, sem a felkészülésre fordított idő nem volt elegendő, úgyhogy az egyetlen hangzó anyaggal dokumentált megszólalás messze van a hitelességtől – és ez nem a nagyon fiatal orgonistán múltott elsősorban.

A videofelvétel dokumentumértékű, de láthatóan kritikával megközelítendő. Érdeemes tudni róla, hiszen például a recepciónak mércéje lehet, és hangzó anyaga – ha mégoly hiányos is – segíthet az eredeti mű megközelítésében, esetleg értelmezésében is.

4. Mondások

Utolsó témaként három, szinte szállóigévé vált mondást vizsgálok meg. A címben idézett mondatot: „Gyerekek, ennek olyan sikere van, mint a Csárdáskirálynőnek” Gregor József jól ismert bársonyos basszusán kell elképzelni. Az alkalom Vántus főművének nagyszerű budapesti bemutatója a Budapesti Művészeti Hetek keretében, 1976-ban, egy évvel az ősbemutató után. A szegediek vendéggjátékával a darab az Operettszínházban szólalt meg Budapesten, a színpad azonos mérete miatt, így jöhetett Gregor szájára épp ez a viszonyítás – a tapsrendben, a függöny mögött. Készült itt egy „kalózfelvétel” is: a Quintipor szerepét éneklő Réti Csaba orsós magnójával felvette a bemutatót, ott hallható Gregor mondata... azaz volt hallható, mert a magnószalagról kazettára átmásolt és végül CD-re került anyagban ez már nem hallatszik. A mondást Kiss Ernő közölte a legelső Vántusról szóló írásában, 1993 januárjában,¹⁷ és Vántus fia, Rabán is emlékszik rá, hogy a nagyon hosszú taps után hallotta ezt a felvételen. Lehet, hogy ez esetben a szájhagyomány őriz meg egy valaha létező és a szerzőnek büszkeséget jelentő mondást.

¹⁷ Kiss Ernő: „Csak a tisztán szóló zene gyógyít” – *Vántus István 1935–1992*. In Kiss Ernő – Sósne Karácsonyi Mária (szerk.). *Vántustól, Vántusról*. Szeged: Bába Kiadó, 2007, 179.

A második mondat a szerző életének utolsó napjához kapcsolódik. Vántus István 1992. július 9-én megdöbbenő hirtelenséggel halt meg, a debreceni kórusversenyen a *Hangcsoportok* című művének tapsa után a színpadról lejövet esett össze. A halála utáni napon a Magyar Televízióban a kórusversenyen tartott megemlékezés konferálásban Töröcsik Mari olvasta fel ez a mondatot: „Azt mondta a körülötte állóknak, »Ez volt életem legboldogabb napja.«”¹⁸ A versenyről készült videofelvétel kizárja, hogy ez a színpadon elhangzott volna, Vántus életének öntudatánál lévő hátralévő másfél percében, a színpadról a gyerekkórusral együtt levonulva esetleg a karvezetőnek mondhatott volna ilyen szavakat, de a karnagy nem emlékszik ilyesmire. Ha még meg is történt volna, akkor is kérdés, hogy hogyan került volna az információ az televízióhoz... Bár nincs róla adat, önálló életet él ez a patetikus mozzanat.

Ezek a mondások hozzájárulnak a mítoszképzéshez – amely a hangrendszer-titokkal már a szerző életében elkezdődött. Táplálhatja a mítoszt a sok valóban titokzatos módon eltűnt anyag is. Például az *Aranykoporsó* 1975-ös szegedi ősbemutatójáról készült rádiófelvételt szokatlan módon letörölték, és erre a sorsa jutott a szegedi tévéstúdióban készült portréfilm is. Nincs meg a Zeneakadémián őrzendő diplomamunka, ahogy nem küldték vissza az Erdélybe kiküldött *Vadrózsák* című oratorikus művet, és folytathatnám a sort más elveszett kéziratokkal. Ez utóbbi szerencsétlen tények egyrészt jelzik, hogy a 20. századi források megőrzése is milyen problematikus (volt), másrészt alkalmasak arra, hogy a legendákat erősítsék, hogy a szerző emlékét ébren tartani akarók akár szép mondások felemlegetésébe is kapaszkodjanak – ezáltal is hozzájárulva a Dahlhaus által dicsfénynek nevezett kiemeléshez, a szerzői arckép stilizálásához. Holott ami Vántus pályájában és művészi teljesítményében valóban egyedülálló és követendő értékek tekinthető és tekintendő, az az egyéni út akár önfejű végigjárása.

Tanulmányom harmadik szállóigévé vált mondataként Vántus zeneszerzésre vonatkozó saját mondását idézem, amely meg is fogalmazza megvalósított zeneszerzői célját: „Járjunk a saját cipőnkben”.¹⁹ Ő megtette ezt, és ezzel is a valóságos, „földi”, érthető értékekre irányítja a figyelmünket: nem *musica mystica*, hanem – a maga minden szépségével – *musica terrena*.

¹⁸ Három Vántus-könyv az alábbi szövegváltozatokkal közli: „Ez életem legboldogabb napja”, „Ez életem egyik legboldogabb napja”, „Ez volt életem legboldogabb napja”.

¹⁹ Feuer Mária: „Járjunk a saját cipőnkben”. *Élet és irodalom* 1976. augusztus. In Kiss Ernő (szerk.). *Vántus István (1935–1992), Tanulmányok – vallomások – dokumentumok*. Szeged: Vántus István Társaság, 1997, 281.